

Kehitysmaa, kehitys ja globalisaatio

Kehitysmaa, kehitys ja globalisaatio - tuttuja sanoja joilla hahmotamme ja jäsenämme maailmaa ja sen muuttumista. Mutta sanojen tuttuus kätkee niiden sisäiset ristiriidat ja moninaiset merkitykset. Se voi myös hämärtää niiden voiman. Näissä sanoissa on virtaa - ne voivat viedä meitä moneen suuntaan ellemmme ole valppaina niiden suhteen.

Ensi näkemältä saattaa tuntua turhalta alkaa määritellä kehitysmaata. Kaikkihan tietävät mikä se on: köyhä, talousrakenteeltaan yksipuolinen ja matalatuottoinen, yhteiskuntarakenteeltaan eriarvoinen maa. Kehitysmaan kulttuurissa painottuu ehkä enemmän yhteisöllisyys kuin yksityisyys ja sen historiallinen tausta on tavallisesti siirtomaa. Afrikka on niitä täynnä, Etelä-Aasia puolillaan, Latinalaisessa Amerikassakin niitä riittää.

Taustalla tässä määritelmässä on ajatus että kehitys tarkoittaa 'modernisaatiota' – sellaista historiallista kehitystä mitä Euroopassa tai Pohjois-Amerikassa on tapahtunut ja mikä jäänyt samalla tavalla tapahtumatta tai tapahtuu nyt vasta kehitysmaissa. Tässä kehitys on talouden kasvua, teknistä edistystä ja niiden tuomia sosiaalisia parannuksia ja tietynlaista tasa-arvoistumista joka on helpottanut ihmisten elämää varsin laajasti.

Kehitys – ideaaliko?

Teollisuusmaissa tavalliset ihmiset elävät leveämmin ja pitempään kuin ruhtinaat sata tai kaksi sataa vuotta sitten. Kehitysmaissakin näyttää tapahtuvan kehitystä - vieläpä historiallisesti nopeampaa tahtia. Niiden keskimääräinen tulotaso on kaksinkertaistunut viimeksi kuluneen kolmenkymmenen vuoden aikana, ja myös sosiaalista edistymistä on tapahtunut. Lapsikuolleisuusluvut ovat pudonneet puoleen ja elinajanodote on kehitysmaissa kymmenen vuotta pitempi kuin se oli vuonna 1970.

Tällöin kehitys ymmärretään yhtä aikaa ideaaliksi, päämääräksi, ja yhteiskunnalliseksi prosessiksi, joka johtaa tähän päämäärään. Maailman nähdään jakautuvan kahtia. Teollistuneet maat, tai 'pohjoinen', tarjoavat mallin johon kehitysmaat, tai 'etelä', pyrkivät. Miksi eivät pyrkisi: tarjoaahan kehitys meille modernin elämän mukavuudet. Vettä, vieläpä lämmintä, tulee kotona hanasta, voi liikkua omalla tai liikennelaitoksen autolla paikasta toiseen, lennellä lentokoneella maasta toiseen ja soitella kännykällä kaikkialle kaiken aikaa.

Kehitykseen liittyy myös mentaalinen ulottuvuus ja konkreettinen valta-aspekti. Materiaalinen kehitys on mentaalisesti palkitsevaa ja tyydyttävää. Vaikka puhumme suomalaisuudesta lottovoittona otamme toki osan kunniaista itsellemme. Kehitys kertoo, että olemme onnistuneet siinä missä monet ovat epäonnistuneet – ja päinvastoin. Samalla sen tiedostaminen asettaa meille moraalisen velvollisuuden auttaa muita saavuttamaan se joka meillä jo on.

Erityisesti valtiot rakastavat kehitystä. Kehitys tekee ne voimakkaammiksi ja varteenotettavammiksi toimijoiksi kansainvälisillä areenoilla. Modernia valtiota ohjaa kehitysimperatiivi: mitä kehittyneempi valtio, sitä enemmän resursseja, sitä enemmän valtaa ja voimaa. Kehitysmaat itse painottavat valta-aspektia. Ne tuntevat olevansa suurempien armoilla ja siksi ne hakevat turvaa toisistaan.

Mitkä maat ovat kehitysmaita?

Yksinkertaisimmillaan – ja vaikuttavimmillaan - kehitysmaan ja kehityksen käsitteet luovat kuvaa maailman kaksijakoisuudesta ja jaon ylittämisen tarpeesta. Maailma jakautuu kehitysmaihin ja kehittyneisiin maihin. Edellisistä on tehtävä jälkimmäisiä.

Todellisuudessa maailman jako ei tietenkään ole näin jyrkkä. Kansainväliset eriarvoisuudet ovat huutavat eikä määritelmän mukaisia kehitysmaita ole vaikea löytää, mutta rajatapauksia tulee nopeasti. Vieläkö maailman suurimmaksi talousmahdiksi pyrkivää Kiinaa on syytä pitää kehitysmaana? Millä perusteella voimakkaasti teollistuvat ja modernisoituvat Malesia, Turkki tai Brasilia rinnastetaan Afrikan rutiköyhiin maihin? Entä Kuwait tai Saudi-Arabia öljyrikkauksineen?

Rajanveto kehitysmaan ja kehittyneen maan välille on selvästikin ongelmallista ja kehitysmaita on kovin monenlaisia. Yhdessä ääripäässä on tosi köyhiä, konfliktien runteleimia maita joissa ihmiselämä on ankaraa ja lyhyttä. Toisessa päässä on ns. nousevia talouksia joiden laajeneva teollisuus tuottaa tavaroita kehittyneisiin maihin vietäväksi ja joissa köyhistä joukoista erottuu iso maksukykyinen keskiluokka. Näiden ryhmien välissä on paljon maita. Viime vuosina mukaan on tullut myös 'siirtymämaita' – entisiä sosialistimaita, jotka ovat markkinatalouteen siirtyessään joutuneet uudelleenarvioimaan sosiaalisia turvajärjestelmiään ja osin purkamaan niitä.

Jos 'kehitysmaat' ovat näin erilaisia, voi kysyä onko enää järkevää käyttää koko käsitettä. Jos haluamme luokitella maailman maita, miksi emme käyttäisi useampia luokkia? Kansantulon mukaan maat voidaan määritellä eri tavoin vaikkapa matala-, keski- ja korkeatuloisiksi kuten Maailmanpankki tekee. Jos kansantulomittarit tuntuvat kapeilta, mukaan voidaan ottaa sosiaalista kehitystä kuten elinikää tai koulutustasoa kuvaavia muuttujia, kuten YK:n kehitysohjelma UNDP tekee inhimillisen kehityksen indeksissään (HDI).

Yksittäiselle kansalaiselle tai kehitystyöntekijälle tämä voisi riittääkin. Kansainvälisessä politiikassa on kuitenkin sovittu, että kehitysmaiksi luettavilla mailla on tiettyjä etuja. Ennen kaikkea ne ovat oikeutettuja saamaan kehitysapua, jota kehittyneiden maiden odotetaan niille toimittavan. OECD on laatinut kehitysmaista listan (www.oecd.org/dataoecd/35/9/2488552.pdf). Sen mukaan esim. Kuwaitia tai Israelia ei enää lasketa kehitysmaaksi, mutta Saudi-Arabia tai Brasilia lasketaan.

Kehitysmaan ja kehittyneen maan käsite-eron ylläpitämistä voidaan perustella myös teoreettisemmin. Yhteiskunnalliset rajakohdat ovat aina tulkinnanvaraisia ja kuitenkin niitä tarvitaan. Tarvitaan myös käsite, joka viittaa historiallisen kehityksen erilaisuuteen. Jos maailman maat luokitellaan tulo- tai muilla perusteilla tasavahvoihin luokkiin, saattavat maiden peruserot hämärtyä. Vauraskin kehitysmaa toimii eri lailla kuin teollisuusmaa, koska jälkimmäinen on käynyt läpi erilaisen yhteiskunnallisen prosessin: teollisen ja jälkiteollisen murroksen.

Euroopan historiallinen kehitys ei enää ole ainoa, ei edes vallitseva normatiivinen kehitysmalli. Kehityksen määrittelystä on tulossa entistä kiistellympi prosessi. Ymmärrämme, että pohjoisen kehitys ei välttämättä ole johtanut onneen ja tyytyväisyyteen ja että siitä maksettava hinta saattaa olla liian kova. Pari kolme sukupolvea ehtii polttaa uusiutumattomat energia- ja raaka-ainevarat eivätkä ne edes katoa taivaan tuuliin, vaan palaavat kasvihuoneilmiona vaarantamaan jälkipolvien elinmahdollisuudet.

Modernisaatiosta köyhyiden vähentämiseen

Valtavirran kehitysajattelussa ei enää oletetakaan, että Euroopan kokema historiallinen prosessi toistuisi kehitysmaissa kokonaisuudessaan tai edes pääpiirteissään, eikä edes pyritä siihen – maailman tunnetut luonnonvarat eivät sitä kestäisi. Sen sijaan kehitysmailla tarjotaan kehityksenä köyhyiden vähentämistä: lisääntyviä tuloja bkt:lla mitattuna, lukutaidottomuuden ja lapsikuolleisuuden vähenemistä.

Modernisaatioajattelusta on siis siirrytty köyhyiden vähentämisajatteluun. Talouden painotus ja talouskasvun vaatimus eivät ole kadonneet, mutta näkökulmaa on muutettu ja kunnianhimon tasoa laskettu. Enää ei odoteta, että talouskasvun myötä yhteiskunnan rakenteet mullistuisivat perusteellisesti ja kaikki kehitysmaat tulisivat vähitellen 'saamaan kiinni' teollisuusmaat. Jos kehitysmaille tarjotaan

edelleen läntisiä instituutiota kuten demokratiaa ja ihmisoikeuksien kunnioitusta, niille ei enää kaupata niiden materialista perustaa, joukkokulutuksen yhteiskuntaa. Pikemminkin päämääränä on köyhimpien ihmisten pitäminen mukana globaalissa järjestelmässä.

Köyhyyden vähentämisajattelu on kodifioitu YK:n vuosituhatvuoteissa, jotka maailman valtiot ovat juhlallisesti hyväksyneet. Silti on ilmeistä, että kaikki kehitysmaat eivät välttämättä allekirjoita sitä julkilausumatonta ajatusta, että köyhyyden vähentäminen on päämäärä sinänsä, ei keino taloudelliseen kasvuun ja modernisaatioon. Monet kehitysmaat, ennen kaikkea eräät Aasian maat, Kiina etunenässä, pyrkivät itse jatkuvasti syvempään modernisaatiotyypiseen muutokseen.

Kehityksen idea edellyttää, että kehitystä – miten sen sisältö kulloinkin määritelläänkin – voidaan ja sitä pitää edesauttaa. Kehitys on siis paitsi päämäärä ja prosessi kohti sitä myös aktiivista kehittämistä, sitä että rationaalisesti suunnitellen voidaan kehitysinterventioilla puuttua yhteiskuntien muutokseen niin, että se johtaa toivottuun lopputulokseen. Kehitys on aktivistinen, interventionistinen idea.

Yhtä aikaa kehityksen käsitteen sisällön muutosten kanssa on kuitenkin voimistunut kriittinen kehitysnäkemyks, joka kyseenalaistaa koko kehityksen idean. Usko yhteiskunnan rationaaliseen ohjailtavuuteen on pahoin rapistunut. Markkinavoimat nähdään voimavarojen optimaalisina allokoijina. Interventiosta on tullut ruma sana, ja kehitystä epäillään käytettävän kynnisenä sumuverhona itsekkäille pyyteille. Monet kehityksen lupaukset ovat jääneet puolitiehen ja kysytään, pystyykö se niitä enää lunastamaan.

Globalisaation lupaus

Tässä epävarmuuden tilassa globalisaation ajatus on tarjonnut uuden lupauksen: ehkä parempaa elämää ei saadakaan aikaan kehitysinterventioon vaan globalisaatioon osallistumisen kautta. Kehityksillekin tarjotaan nyt mahdollisuutta hyötyä globalisaatiosta.

Globalisaatio on kehitykseen verrattuna hyvin erilainen ajatus. Kehityksessä keskeistä on ajatus intentionaalisesta interventiosta, joka johtaa ideaalisesti toivottavaan tulokseen ja lupaa, että tulos on saavutettavissa.

Globalisaatio on jotain muuta. Se ymmärretään itse omat liikevoimansa kehittäväksi, omalakisiksi ilmiöksi. Sillä ei näytä olevan mitään erityistä päämäärää, sen ajatellaan seuraavan enemmän tai vähemmän automaattisesti teknologian kehityksestä ja markkinoiden vapautumisesta. Ihmiset ja yhteiskunta voivat vain mukautua siihen, yrittää käyttää sitä hyväkseen, hallita ja ohjata sitä tai vastustaa sitä. Siinä voidaan nähdä hyviä puolia ja huonoja puolia, mutta sitä itseään ei nähdä kehityksen lailla ihmisen tai yhteiskunnan aloitteellisuuden ja toiminnan tuotteena.

Tiedetään jo, että globalisaatiossa on voittajia ja häviäjiä ja että molempia on sekä kehitysmaiden että kehittyneiden maiden joukossa. Tämä on johtanut moniin, osin vielä kehkeytymässä oleviin paradokseihin. Joissain kehitysmaissa osallistuminen globalisaatioon on sysännyt ne sellaisen modernisaatioprosessin tielle, jota kehitysaajattelussa ei enää pidetä tavoiteltavana. Toisaalta menestyksekkäämmät kehitysmaat eivät ole tyytyneet jäämään globalisaatioprosessin heiteltäviksi vaan ovat säädelleet siihen osallistumistaan osin myös kehitysinterventioiden avulla. Globalisaatio ja kehitys eivät suinkaan ole yhteen sopimattomia, mutta niiden kohtaaminen saattaa saada yllättäviä muotoja.

Ensimmäinen edellytys yhteiskunnallisten prosessien hallinnalle on, että ymmärretään mitä on tapahtumassa. Tärkeä osa tätä ymmärrystä on oivallus, että käsitteiden käyttö itsessään on osa yhteiskunnallis-poliittista valtapeliä. Termien ei saa antaa viedä mukanaan. Kehitysmaa ei ole pelkkää kurjuutta, mutta kehitysmaiden moninaisuus ei tee käsitteestä käyttökelpotonta. Globalisaatio tuskin on yksi massiivinen kasvotonta prosessi, johon ei voi vaikuttaa. Kehityksen hylkääminen tuntuu ennalta poissul-

jetulta valinnalta. Kehityksen sisältö muuttuu, mutta sen idea asuu syvällä perususkomuksissamme ja kansainvälisessä järjestelmässä. Täytyy vain ymmärtää, mitä toimintamahdollisuuksia ja mitä rajoituksia eri käsitteet meille työssämme asettavat.

M Juhani Koponen
Professori
Helsingin yliopisto, Kehitysmaatutkimuksen laitos
(2004)